

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE İNSAN-DÜNYA İLİŞKİSİ

Ömer YILMAZ¹

Abstract

The Relation Between Human and World in Tasawwuf Culture

Human being is the most important creature who is created by God. The main point is the pleasure of human being in this world and hereafter. Therefore the value of human being, his responsibility and relationship with the objects, his opinion about the world, his secularism have been analysed by all scientific disciplines and some suggestions have been recommended in order to make them happy. Sufism, Islamic mysticism, is one of them as well. In our essay, human being has been analysed in respect of his relationship with the world. In this purpose, human being and description of the world in the Qur'an and in the hadith have been stressed and then how should be his relationship with the world have been pointed out.

Key words: Human being, Qur'an, hadith, islamic mysticism, world, secularism.

Özet

Hiç şüphesiz Allah tarafından yaratılan en önemli varlık insandır. İnsanın her iki âlemde mutlu olması ise esastır. Bu yüzden insanın kıymeti, sorumluluğu, eşya ile ilişkisi, dünyaya bakışı ve dünyevîleşmesi her disiplin tarafından ele alınmakta ve mutlu olması için bazı öneriler sunulmaktadır. Tasavvuf disiplini de bunlardan biridir. Bu nedenle makalemizde insan unsuru ele alınmış ve onun dünya ile olan ilişkisine göz atılmıştır. Bu maksatla önce Kur'an ve hadislerde insan ve dünya tasvirine değinilmiş, daha sonra tasavvufta insanın dünya ile ilişkisinin nasıl olması gerektiğine bakılmıştır.

Anahtar Kavramlar: İnsan, Kur'an, hadis, tasavvuf, dünya, dünyevîleşme.

Giriş

Hiç şüphesiz insan her bilim dalı tarafından farklı tanımlanmakta ve ona göre değerlendirilmektedir. Hatta tüm dinî ve felsefî inançlar kendine göre bir insan bakış açısı sergilemekte ve dünyada onu mutlu etmenin yollarını aramaktadır. Biz bu çalışmamızda tasavvuf kültüründe insanın dünya ile olan ilişkisine değinmek istiyoruz. Diğer dinî ve felsefî akımların insan ve dünya hakkında ne düşündükleri, onun dünyevîleşmesine nasıl baktıkları genelde konumuzun dışında kalacaktır. Ancak böylesine geniş bir konunun tasavvufta kaynaklık etmesi açısından Kur'an ve hadislerde nasıl değerlendirildiğine kısaca bakmakta yarar görüyoruz.

---

1 Dr., Eğitim Uzmanı, Diyanet İşleri Başkanlığı.

I. Kur'an ve Hadislerde İnsan ve Dünya

a. Kur'an-ı Kerime göre insan ve onun sorumluluğu

Kur'an, tarihini insanla başlatmaktadır. Zira ilk inen âyetler gerek muhatap gerekse konusu itibariyle insandan bahsetmektedir.² O halde Yüce Allah'ın kendine muhatap olarak gördüğü varlıkların başında, *ahsen-i takvim* üzere yarattığı ve *eşref-i mahluk*³ diye nitelendirdiği insan gelmektedir. Belki de insan bu özelliğinden dolayı dağların taşların kaldıramadığı "emanet" yükünü üzerine almış ve sorumluluk sahibi olmuştur.⁴ Allah insanı *başiboş*⁵ ve "boşuna" yaratmamış⁶, sorumluluğunun tabii sonucu olarak onu yeryüzünün "halife" si kılmıştır.⁷ Kendi elleriyle yarattığı⁸ insanı belli bir merhaleden sonra "ilâhi nefha"⁹ ile de şereflendirmiştir. Hatta meleklerin hocası olarak bilinen şeytanın cennetten kovulması, Allah'ın Adem'e (insan) "secde et" (saygı anlamında) emrine¹⁰ karşı gelmesi nedeniyle olmuş ve bir anlamda şeytan insana saygısızlık ettiği için cezalandırılmıştır. Yine Allah tarafından tabiatta bulunan her şey böylesine önemli bir varlık olan insanın emrine âmâde kılınmış¹¹ ve onun hizmetine sunulmuştur.¹² Buna mukabil insan da bütün bu nimetlerin tabii sonucu olarak ibadet ve itaatını Allah'a hasredecek, böylece O'nun katında değer bularak,¹³ yaratılış gayesine uygun davranacaktır.¹⁴

İnsanla ilgili anlatılan bütün bu müsbet taraflar yanında kitabımız Kur'an, aynı zamanda onun açgözlü, zayıf, aciz, aceleci, zalim, cahil, nankör, gözü doymaz gibi zaafarla yüklü olduğunu¹⁵, kendini yaratandan müstağni görünce de azıttığını belirtmektedir.¹⁶ Bir de buna ilaveten insan sehv ve nisyan ile malul görüldüğünden günah işleyebilir kapasitede yaratılmıştır. Nitekim ilk insan Hz. Adem'in cennette yasak meyve yiyip, dünyaya inişi (hubût) bunun açık bir delilidir.

2 Alak, 96/1-5.

3 İsrâ, 17/70.

4 Ahzâb, 33/ 72-73; Haşr, 59/21.

5 Kıyâme, 75/36.

6 Mu'minûn, 23/115.

7 En'am, 6/ 165; Bakara,2/ 30; Sad, 38/26; A'râf, 7/69; 74; Neml, 27/ 62.

8 Sad, 38/75.

9 Hicr, 15/29; Sad, 38/ 72.

10 A'râf, 7/11.

11 Lokman, 31/20; Nahl, 16/12.

12 Hac, 22/ 36, 37, 65; Câsiye, 45/ 12; İbrahim, 14/32-33; Lokmân, 31/ 20.

13 Furkân, 25/ 77.

14 Zâriyat, 51/16, 56; Hicr, 15/99.

15 Meâric, 70/19-21; Fecr, 89/ 16, 20; Nisa, 4/28; Nahl,16/ 4; Ahzâb, 33/72.

16 Alak, 96/ 6,7.

İslam, bununla birlikte sorumluluk sahibi insandan dini anlamda yapması veya yapmaması gereken şeyleri isterken, varlıklardan sadece kendisine bahşedilen “akl” ı devreye sokmasını tavsiye etmektedir.¹⁷ Zira imtihana tabi olmak sorumluluğu, sorumluluk ise bir nevi kişinin iradesinde özgür olmasını gerektirir. İnsan bu yüzden ilahi adaletin de gereği olarak hür ve serbest bir iradeyle yaratılmıştır. Çünkü kuvvet ve kudreti elinden alınmış, adeta rüzgarın önünde savrulan kuru bir yaprak gibi tamamen ruhsuz ve güçsüz, üstelik iradesine hakim olamayan bir varlıktan sorumlu olmasını beklemek İslam’ın ana prensipleriyle örtüşmez.

b. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde dünya hayatı

Kur’ân-ı Kerimde dünya ve mâsivadan yüz çevirip Allah’a yönelmek “tebettül” olarak ifade edilmektedir.¹⁸ Keza dünya ve âhiret arasında bir tercih mecburiyeti bulunduğu, âhiret hayatının tercih edilmesi istenmiş¹⁹ aksi davranmak ise kınanmıştır.²⁰ Kur’ân-ı Kerim’e baktığımız zaman yaklaşık altmış âyette dünya hayatına tarafsız bir yaklaşım sergilendiğini, elli âyette olumsuz, yedi âyette ise olumlu mana yüklediğini görüyoruz. Ancak çizilen bu menfi profil, insanda olduğu gibi onun ontolojik (kevnî) oluşumuna değil, âhireti ihmal etmeyi yeğleyen hayat tarzıdır. O halde Kur’ânın bu şekilde tasvir ettiği dünyanın daha ziyade “ahlakî” ve “dinî” bir terim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil coğrafi anlamda yeryüzü için Kur’ân da “arz” kavramı geçmektedir. Bu durumda âhiret amellerine engel olmayan dünya hayatının meşrû, mübah, nimet ve mutluluk vesilesi olduğunu unutmamak gerekir. Genelde Kur’ân dünyayı aldatici bir geçinme,²¹ oyun ve oyalanmadan²² ibaret görmektedir. Nitekim bu durumu tasvir eden âyetlerden birinde şöyle denilmektedir:

Onlara, dünya hayatının misalinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır, ama sonunda rüzgarın savuracağı çerçöpe döner. Allah her şeyin üstünde kudrete sahip olandır. Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ama baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da, emel olarak da Rabbi’nin katında daha hayırlıdır.²³

Yine bu durumu bir başka âyet daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre; Hz. Peygamber dünya zînetlerine meyleden eşlerini bizzat Kur’ânın

17 Bakara, 2/44; Al-i İmrân, 3/65,118; Mâide, 5/58, 100; En’am 6/32; Enbiya, 21/10.

18 Müzzemmil, 73/ 8.

19 Duhâ, 93/4.

20 İbrahim, 14/3; Nâziât, 79/37, 39.

21 Al-i İmrân, 3/185.

22 Muhammed, 47/36.

23 Kehf,18/ 45, 46.

emrine uyarak îkaz etmiş, ya dünya hayatının süsünü, ya da onlardan Allah'ı, Resülünü ve âhiret yurdunu tercih etmelerini istemiştir.²⁴

Hem tasavvufa kaynak teşkil etmesi ve zühd anlayışını bildirmesi anlamında, hem de İslam'da dünyaya tamamen sırt çevirip münzevî hayat yaşamının gaye olmadığını beyan etmesi bâbında Hz. Peygamberin dünya ve âhirete bakışını ise şu hadisler gayet güzel açıklamaktadır: *"Dünya da zâhidlik, ne helâli haram kılmak, ne de malı mülkü zâyi etmektir. Ancak zâhidlik, Allah'ın mülkünde olana, kendi elindekinden daha fazla itimat etmen; başına bir musibet geldiği ve yakını bırakmadığı müddetçe, onun ecir ve mükafatından son derece ümitli olmandır."*²⁵ Dünyadan yüz çevirip rahipler gibi yaşamaya çalışanlara Peygamberimiz: *"vücudunun, nefsinin, hanımının, çocuğunun, arkadaşının ve Rabbi'nin senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver."* demiştir.²⁶ Keza Peygamber, bir grup sahabinin kendisine gelerek dünya zevki namına hiçbir şeye iltifat etmemek üzere karar almalarını tasvip etmemiştir.²⁷

II. Tasavvufta İnsan ve Dünya

a. Tasavvuf kültürünün insana bakışı

Tasavvufî düşüncede insanın mahiyeti, yaratılışı, kainattaki yeri ve değeri hep sorgulanmış ve insanının aslını bozacak tuzaklara karşın bir takım tedbirler alınmış ve tavsiyeler de bulunulmuştur. Dinimizde ahlak ve hadis kitapları başta olmak üzere diğer dini ilimlerde, insanı dejenere edebilecek haslet, fiil ve davranışlar *münciyât* ve *mühlikât*, *edeb* ve *fezâil* başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Tasavvuf insanın, maddî ve manevî, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlık olduğunu hep göz önünde tutmuştur. Bir diğer ifadeyle insan, topraktan yaratılması²⁸ hasebiyle süflî, kendisine belli bir aşamadan sonra ilâhî ruh üfürülmesiyle²⁹ ulvî nitelikler taşımaktadır.

Anadolu, Rumeli ve Balkanların İslamlaşmasında çok büyük katkıları olan *"Horasan Erenleri"* dediğimiz Ahmet Yesevî (ö. 562/1167), Mevlânâ C. Rûmî (ö. 672/1273), Hacı Bektaş-ı Veli (ö.669/1271), Yunus Emre (ö.726/1321) gibi nice gönül erbabı *"İslamın gülen yüzü"* olarak nitelendirilmişlerdir. Bunların Anado-

24 Ahzâb, 33/28, 29.

25 Tirmizî, *Zühd*, 43.

26 Buharî, *Savm*, 51, 55.

27 Buharî, *Nikah* 1.

28 Secde, 32/ 7.

29 Secde, 32/9; Hicr, 15/ 28, 29.

lu'ya *ahilik* adıyla yansıyan³⁰ ve daha çok esnafları dikkate alan faaliyetlerinin merkezinde yine insan bulunmaktadır.

Tasavvufî düşüncenin en önemli ekolleri arasında bulunan ve Hakim Tirmizi ile başlayıp, Halac-ı Mansur ile devam eden ve İbn Arabi ile sistemleşen tasavvuf felsefesi adı verilen vahdeti vücud da insan konusuna daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu anlayışta yer alan "insan-ı kamil" nazariyesinde değişik bir boyut alan insan âlemin varlık sebebi ve koruyucusu olarak nitelendirilmektedir.³¹ Varlığın mertebeleri hakkında her ne kadar sayısal anlamda muhtelif sınıflandırmalar olsa da genelde yedili tasnif (tenezzülât-ı seb'a) kabul görmektedir. Buna göre yaratılıştaki latiften kesife, bâttından zâhire doğru bir açılım söz konusudur. Bütün bu iniş mertebelerinin son ve en mükemmel halini ise (I. Taayyün hariç) *insan* teşkil etmektedir. Bunun tasavvuf dilindeki bir diğer adı "*mertebe-i câmia*" dır.

Vahdet-i vücud savunucularından biri olan XVII. asır mutasavvıflarından İbrahim Kûrânî de insanı bu anlayışın temsil ettiği boyutta ele almış ve bir takım aşıklamalarda bulunmuştur. Ona göre; Allah nefsini bilince âlemi de bilmiş, suretten sıyrılarak insanı yaratmıştır. O nedenle insan, büyük bir âlemin tüm manasını içinde toplayan kıymetli bir özetidir.³² Yine o, insanın büyük bir nüsha olduğuna dair görüşünü delillendirmeye çalışırken Kur'anın Fussilet Sûresi 53. ayetinde geçen "afak" ve "enfüs" kavramlarına atıfta bulunmakta, böylece insanın mülk ve melekût âleminin her ikisine de sahip olduğunu söylemektedir. Kûrânî, Allah'ın emaneti göklere, yere ve dağlara teklif edipte onların kaçınarak bu emaneti insanın yüklenmesini³³ onun Allah'ı bilme kabiliyeti ile doğru orantılı görmekte ve buradan hareketle de insanın yüceliğine gönderme yapmaktadır.

İbrahim Kûrânî ile paralel düşünen Fuad Köprülü bu konuda şöyle demektedir:

"Sûfiyye akidelerine göre kâinat, merkez noktası olan insanda hatmolmuştur. Kâinattaki mevcudat, sıfat-ı ilâhiyye'den ancak birine veya diğerine ma'kes olabilir. Hâlbuki insan cümlesine cilvegâhtır. Çünkü İsm-i A'zâmın mazharıdır. İnsan hariçteki âlem-i kübrâ'nın zübde ve icmâlî, musaggarı olduğundan dolayı, âlem-i suğrâ namını almıştır; halbuki bununla iktifa etmeyen bir takım mutasavvıflar, asıl insanı âlemi kübrâ ve kainatı da

30 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Rehber Yayınları) Ankara 1997, s. 280.

31 Bu kavram özelde Hz. Peygamberi kasetmektedir. Ancak onun bir insan olması gerçeğinden hareketle bu varlığa teşmil etmekte bir sakınca görülmemelidir. (Daha detaylı bilgi için bk. Abdülkerim Cîlî, *İnsân-ı kâmil*, İlmiyye Matbaası, Beyrut 1997, s. 207.)

32 İbrahim Kûrânî, *Meslekü'l-vasat*, Süleymaniye Ktp. (Şehit Ali Paşa Böl.), No: 2722/14, vr. 263b.

33 Ahzab, 33/ 72.

âlem-i suğrâ telakkî ederler.”³⁴

İnsana verilen kıymeti müstakil bir eserle kaleme alan Kûrânî, Hindistan’da bir âlime atfedilen “Ka’benin hakikatının insandan üstün olduğu”na dair görüşü çürütmek ve içinde bulunulan yer ve zaman itibariyle oldukça sıkıntı ve tartışmalara sebep olan bu konu hakkında insanı öne çıkaran görüşleri sürmekte ve şunları söylemektedir:

“Ka’be Allah dostlarının tavafı ile bereketlenmekte ve kıymetini böylece insandan almaktadır. Hatta kimi ehl-i keşf Hz. Adem’in Ka’bede medfun bulunduğunu bu yüzden Ka’benin secdegah olabilme hüviyetini elde ettiğine inanmaktadır.”³⁵

“Bidayet olmadan nihayet olmaz” diyen Şeyh Kûrânî bidayetin de insan olduğunu söylemektedir.³⁶

İnsandan üstün bir varlığı ne teoride ne de pratikte mümkün gören müellif, secde edilen yer secde edenden daha değerli ve daha faziletli olamaz inancındadır.³⁷ Görüşlerini bu merkezde açıklamaya çalışan Kûrânî işin daha da ilginç olarak, Cenab-ı Hakk’ın “meleklerle secde edin”³⁸ dediğinde o zaman secdegahın insan (Adem) olduğuna, aynı durumun o zaman için her ne kadar selamlama anlamına gelse de Hz. Yusuf için de aynı şeyin söz konusu olduğuna³⁹ dikkat çekmektedir. Hz. Peygamberin Ka’beye hitaben, “Allah seni haram kıldı, ancak senden önce mü’min kulunun malı, canı, kanını haram kılmıştı” dediğini aktaran müellif bununla insanın önemine değinmekte ve burada bir ayrıntıya dikkat çekerek insanı kamil şartının bulunmadığını insan olmanın yeterli sayıldığını belirtmektedir.

Anahatları itibariyle anlattığımız bu düşünce yapısında insan, Cenab-ı Hakkın, ilim, kudret, kelam... gibi sıfatlarına haiz tek varlık olması hasebiyle O’nun halifesi görülmekte, Allah’ta böylece sıfatlarını insanda göstermek suretiyle âlemde tecellî etmektedir. Bir bakıma insan burada (zâtı ile tenzih, sıfatları ile teşbih yapılarak) Allah’ın sûreti, Allah’ta onun rûhu olmaktadır. Nitekim bir hadis-i kutsî bu gerçeği, “Allah onların gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve yürüyen ayağı olur”⁴⁰ ifadesiyle açıklamaktadır. Bir yazarın da dediği gibi yaratıcı olan Allah karşısında insan, üretici bir varlık; mutlak ilim sahibi olan Allah

34 Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (DİB Yayınları) Ankara 1993, s. 310.

35 Kûrânî, *Şerhu Kelimetü'l-Vazıha ale'l-Makalati'l-Faziha*, Medine Melik Abdülaziz Ktp. (Arif Hikmet Paşa Böl.) No: 317, vr. 350a.

36 Kûrânî, a.g.e, vr. 348b.

37 Kûrânî, a.g. vr. 350a.

38 Bakara, 2/ 34.

39 Yusuf, 12/4.

40 Buhâri, *Rikak*, 38.

karşısında insan, bilen bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır.⁴¹

Yine insana verilen değer bağlamında tasavvuf ilminin en çok kullandığı haberlerden biri de “*Allah ademi kendi suretinde yarattı*”⁴² ifadesidir. Her ne kadar bu haberin sıhhati konusunda İslam âlimleri arasında bir tartışma bulunsa da anlaşılabilir vahdet-i vücûd ekolü çok sık zikrettiği bu haberle insanda yaratıcıdan bir paye görmek arzusunu sergilemektedir. Bundan böyle insan sadece bu dünyanın unsurlarından oluşmuş bir varlık değil, metafizik ve ulûhiyet alanından da pay taşıyan bir varlıktır.⁴³

Konumuzun esasını teşkil eden insan-dünya ilişkisi bağlamında konuya yaklaşacak olursak, bu felsefi tasavvuf düşüncesinde insan âlemin ruhu, âlem de onun sûreti şeklinde telakkî edilmektedir. Bir başka deyişle insan, âlem-i asgar (mikro kozmos) yani âlemin ruhu, sebebi ve illeti olarak görülmektedir. Yine insan varlık âleminin tüm unsurlarına sahip olduğu için “âlem-i suğrâ” (küçük âlem) diye adlandırılmış, bazı mutasavvıflar da âleme “insan-ı kübrâ” adını vermiştir. Nitekim Hz. Ali’nin; “*sanırsın ki sen küçük bir varlıksın, hâlbuki sende büyük bir âlem dürülmüştür*”⁴⁴ sözü ile Anadolu mutasavvıflarından Şeyh Gâlip (ö.1214/1799)’in;

*Hoşça bak zâtına kîm zübde-i âlemsin sen,
Merdüme-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen!*

sözleri buna işaret etmektedir.

Bir hadis-i kutside de; “*Habibim sen olmasaydın ben âlemleri yaratmazdım*” buyrulmaktadır.⁴⁵ Hatta bu yüzden insana “gaye varlık” denilmiştir. Böylece âlemin yaratılışı insanla ilintilendirilmiş ve âlem onun yüzü suyu hürmetine vücut bulmuştur.

b. Tasavvuf kültüründe “dünya”nın yeri

Tasavvufî düşüncede dünya “insanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey” olarak tarif edilmiştir.⁴⁶ Bu ilimde dünya söz konusu edildiğinde onun

41 Hüseyin Aydın, “İnsanın Varlığı, Konumu ve Nihai Gayesi”, *Diyanet Aylık Dergi*, 2003/154, s. 12.

42 Burada “*Allah Ademi kendi suretinde yarattı*” hadisindeki *suret* kelimesinin sonundaki zamirin mercii hakkında kelimacılar ve sufiler arasında tartışmalar olmuştur. Kelamcılar, teşbihten sakınarak zamiri Adem’e gönderirken, sufiler bu zamiri Allaha irca etmekle insana verilen değeri anlatmaya çalışmışlardır (bk. Abdulbari en-Nedvi, *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, (D.Vakfı Yay.) Ankara 1998, s. 169.)

43 Aydın, agm, s. 11.

44 İ. Hakkı Bursevî, *Lübbü'l -lubb*, İstanbul 1328, s. 13.

45 Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, c. II, s. 164., H.No: 2123.

46 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Marifet Yayınları) İstanbul 1999, s. 155.

âhirete nazaran daha az kıymet ifade ettiğini pekâlâ söyleyebiliriz. Genelde dünyaya karşı olan bu soğukluk daha ziyade “zühd” kavramında yoğunlaşmaktadır. Fakat zühdü dünyadan tamamen yüz çevirmenin amacı olarak değil, âhirete rağbet göstermenin aracı olarak görmek daha doğru bir yaklaşım tarzıdır. Pek tabi burada zâhid olabilmek için, kişinin belli seviyede dünyevî imkânlarla sahip olmakla beraber bunlara rağbet etmemesini unutmamak gerekir. Zira dünyaya sırt çevirmek, terk-i dünya eylemek ve kûşe-i uzlete çekilmek ruhbanlığı çağrıştırmaktadır. Ruhbanlık ise İslam’da yoktur.

İnsan için ilk ve en önemli fiziki ihtiyaç olan karnın doyurulması, onu ister istemez dış dünya ile temasa zorlamaktadır. Ancak insanoğlu varolduğu günden beri madde ile olan ilişkisinde hep problem yaşamıştır. Çünkü o hayatında daima ulaşmış olduğu şeyle, ulaşmayı hedeflediği ve ulaşması gereken arasında bir gerilim yaşamaktadır.⁴⁷ İslam ise insanın, aslı maksat ve yaratılış gayesinden uzaklaşmasını engellemek için dünya ve mal ile olan ilişkisini kesmek yerine, onun eşyaya karşı olan aşırı düşkünlüğünü kontrol altına almayı hedeflemektedir. Bunu bir anlamda dünyaya karşı soğuk, maddiyata karşı ilgisiz ve menfaate karşı isteksiz bir insan tipi şeklinde tasavvur etmek de mümkündür.

Fakat İslam inananlara fakirliği hedef olarak göstermemiş ve yoksul bir yaşamı tavsiye etmemiştir. Olsa olsa yoksul yaşamak zorunda kalanları teselli etmiştir. Çünkü dinimizde bir insanın iyilik yapabilmek için çalışıp kazanması da dünya için değil âhiret için kabul edilmektedir. Hatta Allah kişiyi dünya işleriyle meşgul olarak görmekten hoşlanmaktadır. Nitekim âyette, “*Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş*”⁴⁸ buyurulmaktadır. Diğer taraftan İslam, inanan insan için zengin ve servet sahibi olmayı da hedef olarak göstermez. Bu hususta Kur’ân Hz. Süleyman’ın: “*Ben bu iyi malları, Rabbimi anmayı sağladıkları için severim*” dediğini nakletmektedir.⁴⁹

Yine bu düşünce akımının dünya ile ilintili görerek anlattığı kavramlar arasında kanaat, vera, rıza, sabır, tevekkül ve teslimiyeti göstermek mümkündür. Hatta çoğu zaman yanlış algılansa da “bir hırka bir lokma” anlayışı bu düşüncenin sloganlaşmış deyimlerinden biridir. Dolayısıyla burada sözünü ettiğimiz kavramlar kişinin içinde bulunduğu zamanın sosyal, siyasal, kültürel ve tarihi şartlarına göre farklı yorumlanabilmiştir. Örneğin yukarıda geçen “bir hırka bir lokma” felsefesini kimi şahıslar emeğe karşı anlayıp adeta dünya’ya karşı olmak gibi bir yaşam tarzını, kimileri de bunun emek ve çalışmaya değil sonuca karşın gösterilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Burada geçen diğer kav-

47 Ahmet Nedim Serinsu, *Kur’ân Nedir*, (Şule Yayınları) İstanbul 1999, s. 57.

48 İnşirâh, 94/7.

49 Sad, 38/32.

ramlar da aşağı yukarı bu anlam içinde yorumlanmıştır.

O halde bu düşünce sisteminde dünyaya mağlup ve maddeye mahkûm olmak yerine, tam tersi dünyaya galip ve mala mülke hâkim olmak arzu edilmektedir. Nitekim bu anlayış erbabı, kendilerini dinleyenlere Kur'ân ve tarihten örnekler vermek suretiyle maddeye mahkum olmuş nice şahsiyetler ile; şan, şöhrat, mal, makam ve şehvetin perişan ettiği nice kimselerin akıbetlerini nakletmişlerdir. Onlara göre mal, elde olması ancak gönüle yerleşmemesi gereken bir meta, insanı âhirette kurtaracak bir vasıttan ibarettir. Bu durumu Mevlâna: "Suyun geminin içinde olması geminin helakidir. Geminin altındaki su ise onun yüzmesine yardımcıdır."⁵⁰ Sözleriyle açıklamaktadır. Yine bazı sûfiler dünya ve içindeki nimetlerin geçiciliğinden hareketle bunları kendilerine verilmiş birer "emanet" olarak görmektedir. Bu konudaki sözlerden biri Yunus Emre'nin meşhur dörtlüğünde;

*Mal sahibi, mülk sahibi
Hani bunun ilk sahibi
Mal da yalan mülkte yalan
Var biraz da sen oyalan!*

şeklinde geçmektedir.⁵¹ Yine Erzurum'lu İbrahim Hakkı (ö.1194/1774)'da:

*Mâl ü evlâd akkâr ü cîm ü candan âriyem
Hep emânettir, Hakkındır, ben emânet dâriyem⁵²*

demiştir.

III. Değerlendirme

a. Vasat ümmet, "denge toplum" dur.

Vasat kelimesi sözlükte; orta, iki şeyin arası, iki tarafı denk şey, i'tidal, adalet ve insaf gibi anlamlara gelmektedir.⁵³ Kur'ân'ın pek çok ayetinde de ölçü ve dengeli olmaya atıf yapılmakta ve hemen hemen her konuda i'tidal tavsiye edilmektedir.⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim'in bir ayetinde bu kelime "ümmeden vasatan" şeklinde geçmekte ve Müslümanlara hitaben şöyle denilmektedir: "Böylece sizi insanlara şahid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygam-

50 Mevlânâ, *Mesnevî*, Beyit no: 985, çev. Velid İzbudak, (MEB Yayınları) c. I, İstanbul 1991, s. 79.

51 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (Marifet Yayınları) İstanbul 1984, s. 73.

52 İ.Hakkı Erzurûmî, *Kenzü'l-fütûh*, Haz. Şakir Diclehan, (Ayyıldız Matbaası) İstanbul 1980, s. 41.

53 Bk. İsfahanî, *Müfredât*, (Daru'l-Kalem) Beyrut 1992, s. 868, 869; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat*, (Doğuş Matbaası) Ankara 1970, s. 1367.

54 Furkân,25/ 2, 29; Kamer, 54/49; Ra'd, 13/8; Rahmân ,55/ 8; Lokman, 31/ 32.

ber de size şâhid ve örnektir..."⁵⁵ Ayetin tefsirinde Elmalı'lı Hamdi Yazır (ö.1942) vasat kavramına değinerek; "vasat merkez ve her tarafı denk, mu'tedil ve hayırlı ümmet demektir. Diğer insanlar üzerine kavlen veya fiilen veya hâlen şâhid-i âdil ve numune-i imtisal olasınız. Akvâm-ı sâire arasında ümmet-i İslam bu vazifesini unutmamalıdır."⁵⁶ Der.

O halde insan içinde bulunduğu ve daima ilişki halinde olduğu üç kategoriyal varlık, (ilâhî varlık Allah, tabii varlık tabiat ve insanî varlık insan), alanından her birini yekdiğerine feda etmeksizin "dengeli insan" olarak yaşamak zorundadır.⁵⁷ Panikkar' da aynı görüşte olduğunu söylemekte ve mistik tecrübedeki üç temel unsur, yani İlâhî varlık, insan ve maddî dünyadan her birini diğere indirmeden, onların, tıpkı su ve oksijen gibi, hayat verici unsurlar olarak birbirleriyle alakalı olduğunun altını çizmektedir.⁵⁸ Netice itibariyle İslam, Allah'ın muradı ve rızası göz ardı edilmeden, hem insanın dünya nimetlerinden israfa gitmeden istifade etmesini, hem de insanlar arasında bu nimetlerin âdilâne bir şekilde paylaşmasını ön görmektedir.

Max Weber başta olmak üzere birçok entellektüelin zihnini meşgul eden bazı sorular bulunmaktadır. O da, temelde dindarlık anlayışını münzevi hayata endekslediği halde⁵⁹ dünyayı ele geçiren Hıristiyanlık, buna karşın dünyayı yadsımayan bir inanca sahip olduğu halde bir türlü gelişemeyen İslam âlemi. Hıristiyanlık cephesinden belki bunda, dinin dünyadan tecrid edilmek suretiyle sekülerist bir anlayış ve dolayısıyla sınır tanımayan ve kanaat nedir bilmeyen bir hâlet-i rûhiyenin tesiri olabilir. Burada "aşkın gerçek" ideali insanlığın "zorunlu ilgi alanı"nın dışına çıkarılmıştır. Bir ilim adamımız bunun getirdiği tabii sonucu, "bir tarafta dünya global nüfusunun beşte birini teşkil etmelerine mukabil, dünya zenginliğinin % 80'ine sahip olan 'karnı tok' ların mutlu dünyası, öbür tarafta ise büyük çoğunluğun 'göz yaş vadesi' ne dönüştürülen dünya" şeklinde açıklamaktadır."⁶⁰

O halde insan ve dünyaya bakışta denge nasıl sağlanacaktır? Bunun için madde ve manadan oluşmuş iki vecheli bir insan tarifinin kesin kabulü, onun beden ve ruh cephesinden birini yekdiğeri için ihmal etmeyecek bir yaklaşım tarzı ve firâseti, bu bütünlük içinde maksada götürebilecek sebeplere tevessül

55 Bakara, 2/143.

56 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Eser Neşriyat) İstanbul , ts., c. I, s. 523-524.

57 Hüseyin Aydın, agm, s.13.

58 Mahmut Aydın, "Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi?-Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme-", *İslâmiyât V*, Temmuz -Eylül 2002, s. 42.

59 Lex Hixon, *Eins mit Gott*, (Knaur Verlag), Almanya 1992, s. 180.

60 Kılıç, agm, s. 21.

gayreti çok önemlidir. Dünya için de aynı i'tidal söz konusu olmalıdır. Denge muhafaza edilemediği takdirde tehlike başgösterecektir. Zaten ayet bu manada oldukça manidar bir öneride bulunmakta ve *Allah'ın sana verdiği şeylerde, âhiret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma*⁶¹ demektedir.

Müslümanlar olarak bizler kendimizden kaynaklanan din anlayışımızın insan ve dünyaya bakışında yeni açılımlara gitmek ve hali hazır çıkmazlarımıza bir çözüm bulmak zorundayız. Bunların başında kavram kargaşası ve algılama hatası gelmektedir. Örneğin âhiretin dünyadan daha hayırlı olması dünyanın anlamsız ve gereksiz olduğu anlamına gelmemelidir. Ya da insanın dünyevîleşmesine karşı olmak, dünyaya karşı olmak şeklinde algılanmamalıdır.

b. Sorumluluk Bilinci

İslam anlayışında Allah dışındaki tüm varlıklar fânidir. Dünya hayatının *ölümle* son bularak, âhiret hayatının başlayacağı, kişinin yaptıklarından hesaba çekileceği inancı dinimizde çok önemli bir yer tutmaktadır. O sebeple dünyada çalışıp helâlinden nafaka temin etmek ne derece övülüyorsa, ölümü unutmak da o derece yerilmektedir. Anafikir itibarıyla insan bu dünyada misafir olarak görülmekte, dolayısıyla dünya da onun için geçici bir mahal olarak telakki edilmektedir. İnsanoğlundan, bu dünyada kendisine verilen tüm nimetlerin ona Allah'ın birer emaneti olduğunu farkederek buna göre davranması istenmekte, âhirette ise bu nimetlerden hesaba çekileceği vurgulanmaktadır.⁶² Ancak ne var ki Allah insanı hem ahlâkî zaaf gösterme, hem de kendisine karşı sorumluluk bilincinde yaratmıştır.⁶³

Öncelikle insanın halife oluşu ve emaneti üzerine alması, ayrıca sahip olduğu cüz'i irade sayesinde hâdiselere müdahale etme yetisinin bulunduğu bir gerçektir. Bununla beraber insan taşıdığı fitrî özellik nedeniyle hem suflî hem de ulvî âleme müteveccihdir. İşte bu yüzden İslam, insanlara dünya hayatının tuzaklarla dolu olduğunu göstermekte ve kişinin daima nefis ve şeytanın yönlendirme riskiyle baş başa kaldığını hatırlatmaktadır. Hâlbuki sınırlı sayıdaki mevcut materyaller, sınırsız tüketme iştahı ve sorumsuz davranma karşısında insanlığa hizmet etmekten ziyade onların kavgasına neden olmaktadır.

Varlık gerçeği parçalanmış; varlıktaki mana, hikmet ve gayeler göz ardı edilmiş, dünya dilediğimizce sömürülen ve tüketilen obje haline getirilmiştir.⁶⁴

61 Kasas, 28/77.

62 Tekâsür, 102/8.

63 Şems, 91/8.

64 Sadık Kılıç, "Modern Dünyanın Bunalımları", *Diyanet Aylık Dergi*, 2003/ 149, s. 20.

İşte bu yıkıcı güç normal sınırlarına çekilemediği, kanaatkârlık özendirilemediği, insanın istifadesi oranında sorumlu kılınacağı fikri ona verilemediği müddetçe ekolojik dengeler alt üst olmaya devam edecektir. Her ne kadar doğuştan fitri olmasa da belli bir zaman sonra insanda mal ve dünyaya karşı bir temayül tezahür etmekte, bu da tabii sınırlarında kontrol edilemediği takdirde onu “dünyevîleşme” sürecine sokmaktadır. Bu andan itibaren tehlike baş göstermekte, böylece insan, dinlerin üzerinde özenle durduğu “âhret gerçeği”ni unutma durumu ile başbaşa kalmaktadır.

c. İnsanın Dünyevîleşmesi

Öncelikle buraya kadar anlatılanlardan çıkarılacak sonuç, İslam’ın dünyaya değil, insanın dünyevîleşmesine karşı olduğudur. Bizim burada konuya başlık olarak seçtiğimiz “dünyevîleşme” kavramı dünya ile yakın ilişkiye girme ve dünyaya karşı özel bir tavır alma olayına işaret etmektedir.⁶⁵ Nitekim tekâsür suresinde de insanın bir açgözlülük saplantısı içinde olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁶ Peygamberimiz bu durumu; “*Ademoğlunun bir vadi dolusu altunu olsa, ikincisini ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder*”⁶⁷ şeklinde izah etmektedir. O halde gerek bu ayet ve hadislerden, gerekse günümüzdeki gerçeklerden hareketle insanın sadece kendi “ego”su için mücadeleye giriştiğini, kendi egosunu tatmin için herşeyi mübah gördüğünü ve her türlü ilişkilerinin merkezine kendi egosunu yerleştirdiğini söyleyebiliriz. Kur’ân’ın diliyle bu gibi kimselere “kendi duygularını tanı eden”⁶⁸ ler demek mümkündür.

Yaratanın herşeyi daha iyi bildiğini unutarak, modernitenin de tabii sonucu yaratılış programının dışına çıkan insan, tüketim hırsının teşvik ve tahrikiyle, daha çok üretme ve daha çok tüketmeyi ideal edinmiş ve adeta yaşadığı dünyayı kendine dar etmiştir. İnsanlık amansız bir çevre tahribatına girişmiştir. O halde çevre kirlenmesinin arkasında ruh kirlenmesinin payı unutulmamalı, bu yüzden yeni bakış açısında hem karnı, hem de “gönlü tok” insanlar yetiştirilmelidir.

65 Burhanettin Tatar, “Dünyevîleşme”, *Diyanet Aylık Dergi*, 2003/ 149, s. 22.

66 Tekâsür, 102/ 1-2.

67 Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, 1/ 48.

68 Furkân, 25/43.

Bibliyografya

- Aydın, Hüseyin, "İnsanın Varlığı, Korumu ve Nihai Gayesi", *Diyanet Aylık Dergi*, 2003/154.
- Aydın, Mahmut, "Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyona Yönelmiş mi? Kurumsal ve Bireysel Diyalog Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme-", *İslâmiyât*, c. V, s. 42, Temmuz -Eylül, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Bulak 1311-1312.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Lübbü'l -lubb*, İstanbul 1328.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.
- El- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrut 1351.
- El-İsfahanî, Ragıb, *Müfredât*, Daru'l-Kalem, Beyrut 1992.
- En-Nedvi, Abdülbârî, *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, D.Vakfı Yay., Ankara 1998.
- En-Nevevî, Muhyiddin b. Şeref, *Riyâzü's- Sâlihîn Tercümesi*, çev. Kivamüddin Burslan, DİB Yayınları, Ankara 1971.
- Er-Rûmî, Mevlânâ Celaleddin, *Mesnevî*, çev. Velid İzbudak, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1984.
- Erzurûmî, İbrahim Hakkı, *Kenzü'l-fü'tûh*, Haz. Şakir Diclehan, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1980.
- Hixon, Lex, *Eins mit Gott*, Knauer Verlag, Almanya 1992.
- Kılıç, Sadık, "Modern Dünyanın Bunalımları", *Diyanet Aylık Dergi*, 2003/ 149.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara 1993.
- Kûrânî, İbrahim, *Meslekü'l-vasat*, Süleymaniye Ktp. (Şehit Ali Paşa Böl.), No: 2722/14.
- , *Şerhu Kelimeti'l-Vazıha ale'l-Makalati'l-Faziha*, Medine Melik Abdülaziz Ktp. (Arif Hikmet Böl.), No: 317.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân Nedir*, Şule Yayınları, İstanbul 1999.
- Tatar, Burhanettin, "Dünyevileşme", *Diyanet Aylık Dergi*, 2003/ 149.
- Tirmizi, Ebû İsa b. Muhammed, *Sahihu't-Tirmizi*, Matbaa-i Amire, 1292.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts.